Arte *et* ingenio

Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára

Arte et ingenio

Tanulmányok
Kovács András
hetvenötödik születésnapjára

Szerkesztette
Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

Kolozsvár–Budapest
2021

A kötet megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

Minisztereelnökség
Nemzetpolitikai Államtitkárság

Bethlen Gábor
Alapkezelő Zrt.

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága,
Bilibók Botond Levente

A kötetben szereplő képek jogtulajdonosai: Magyar Nemzeti Múzeum,
Székely Nemzeti Múzeum, valamint a hivatkozásokban megjelenő intézmények

© Szerzők, 2021
© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021
© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület és
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Biró Annamária
Balogh Balázs, Molnár Antal

Korrektúra: András Zselyke, Ciprian Firea
Műszaki szerkesztés: Virág Péter
Borítóterv: Könczey Elemér

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Arte et ingenio : Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára / ed.: Gálfi Emőke, Kovács Zsolt, P. Kovács Klára. – Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapesta : Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021
ISBN 978-606-739-197-8
ISBN 978-963-416-293-3
I. Gálfi, Emőke (ed.)
II. Kovács, Zsolt (ed.)
III. Kovács, Klára (ed.)
7

Horst Dreier

Monok István*

Lakatos István olvasmányai – a vágyott *eruditio* a székelyföldi katolikus papok számára a 18. század első felében**

Kovács András egyik talán legtöbbször kiadott munkája[1] a Kézdiszentlélek műemlékvédelmi kérdései kapcsán, a Szentlélek-templom monográfiájának előkészítő kutatásai mentén felszínre került plébániai javak összeírásának kiadása.[2] A szertartáskönyveken túlmenően egyetlen magyar nyelvű énekeskönyv volt akkor a helyszínen, a plébánosnak külön könyveit nem írták össze az egyházlátogatáskor. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek olvasmánytörténeti hasznosítása magától értetődő, azonban a különböző korszakokban, a különböző egyházmegyékben, a különböző főpásztorok és a különböző látogató személyek más és más módszert követtek az eljárásban. A hivatalos kérdőpontok ugyan hasonlók voltak, a látogató és kérdező szorgalma, elkötelezettsége (*zelum*a) és műveltsége azonban többféleképpen haszno-

* Monok István (1956) – művelődéstörténész, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, monok@bibl.u-szeged.hu

** A kutatás az NKFIH OTKA 132770 sz. pályázat keretében zajlott.

[1] Még akkor is, ha ő maga ezt – tudom – nem szereti.

[2] Kovács András: *Kézdiszentlélek templomai. = A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései.* Nemzetközi tudományos ülésszak. Tusnad 1997. Szerk. Benczédi Sándor. Sfintu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, 1997. 100–105; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok.* I. *1727–1737.* Közzéteszi Kovács András, Kovács Zsolt, bev. Kovács András. Kvár 2002 (Erdélyi művelődéstörténeti források, 1). 144–145; Kovács András–Tüdős S. Kinga: *Kézdiszentlélek templomai.* Két tanulmány. Kézdivásárhely 2003; *Egyházlátogatási jegyzőkönyv, 1731. Br. Sorger Gergely püspök rendeletére tartott 1731. évi vizitáció jegyzőkönyve. = Kézdiszentléleki breviárium.* Szerk. Borcsa János. Kézdivásárhely 2009. (A továbbiakban Egyházlátogatási jegyzőkönyv). 114–117. (itt: 116.) – a könyvekre vonatkozó idézet: *Erdélyi könyvesházak* V. *1541–1750.* Vegyes források. S. a. r. Bíró Györgyi–Monok István–Verók Attila. Bp.–Szeged 2018 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/5). (A továbbiakban Erdélyi könyvesházak V). 207. Vö. *Intézményi- és magángyűjtemények 1591–1750.* Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. és szerk. Bándi András–Monok István. Bp. 2020 (Könyvtártörténeti Füzetek, XIII). 132.

sítható dokumentumot eredményezett.[3] Az erdélyi római katolikus egyházlátogatások is különbözőek. A Sorger Gergely (1665?–1739) erdélyi püspöksége (1730–1739)[4] és Klobusiczky Ferenc (1707–1760) transzilván szolgálata (1741–1748)[5] alatti vizitációk is eltérnek egymástól az egyes plébániákon tapasztaltak részletezésében. A székelyföldi plébániák szolgálati ellátásában a ferences rend jelentős szerepet vállalt. Ennek megfelelően, miután nem is lehetett tulajdonuk, külön a plébános könyvei sem kerülhettek összeírásra. Szerencsére a csíksomlyói rendház könyveinek összeírásakor több szerzetesi cellában külön is feljegyezték az éppen az illető *pater*mél olvasásra lévő köteteket,[6] ezzel tehát kiegészül az a forrásanyag, amely csak sporadikusan áll rendelkezésünkre az 1750 előtti időkből. Erdélyben nem is tudunk olyan példát említeni, hogy egy, a falu lelki szolgálatát ellátó ferencesnek könyveit írták volna össze. A Magyar Királyságban sincsen sok példa, hacsak nem maradt a ferences atya hosszú ideig a faluban.[7] Apró lépésekben ugyan, de megismerjük a különféle plébániákon máig megőrzött régi könyveket (Gyergyószentmiklós, Karcfalva, Székelyszenttamás, Székelyudvarhely – Szent Miklós-plébánia stb.). A tulajdonosi bejegyzések áttekintése egy-egy kis gyűjteményben jó kiegészítő anyagul szolgál a falvakban a híveket szolgáló papok, szerzetesek olvasmányműveltségének megítélésében. Alapvetően azonban ki kell emelnünk a paphiányt, és azt a jelenséget is meg kell említeni, hogy a székelyföldi diákok, amikor papi pályára készülvén Nagyszombatba, Győrbe, Pozsonyba vagy éppen Kassára kerültek, nagyon sok esetben nem tértek vissza a kibocsátó közösségükbe, a Magyar Királyság töröktől felszabadított – ugyancsak

---

[3] Monok István: *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása, (Kutatástörténeti áttekintés).* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum, X(1998). Nr. 1–2. 203–207; Monok István: *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértékéről. = Folklorisztika 2000-ben. Folklór–irodalom–szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* Szerk. Balázs Géza. Bp. 2000. 661–670; Dénesi Tamás: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében.* Bp. ELTE BTK, PhD-értekezés, 2006. 56–90.

[4] Egyházlátogatási jegyzőkönyv. 115–118.

[5] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek első olvasatát kéziratban Kovács András bocsátotta rendelkezésemre.

[6] Ilyen Csíksomlyó, 1727: *Intézményi- és magángyűjtemények 1599–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája.* Összeáll. és szerk. Monok István–Zvara Edina. Szeged 2001 (Könyvtártörténeti Füzetek, XI) (A továbbiakban Intézményi- és magángyűjtemények 1599–1750). 82–95.

[7] Ilyen például Milosevich Márk (1714–1747 után), horvát származású ferences, a budai rendház tagja, aki Tökölön a plébánosi teendőket látta el 1745-től. 1747-ben hét könyvét említik, *„et alios pro usu necessarios”.* Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém, A 8. 4. *Visitatio Canonica Districtus Budensis, 1747,* 374. Milosevichet Lenti István (1697–1760) iktatta be hivatalába. Vö. Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai.* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae, VIII). München 1987. (A továbbiakban Pfeiffer: A veszprémi egyházmegye). 153–154.

paphiánnyal küzdő – területein maradtak.[8] Mostani írásunkban a *Diploma Leopoldinum* után megváltozott mozgástérrel rendelkező katolikus egyház alsópapságának olvasmányaira vonatkozó források áttekintését tűztük ki célul. A gondolatmenet vázlat, néhány konkrét példával.

Az erdélyi katolikus hívők helyzete a Fejedelemségben Bornemisza Pál püspök távozásától (1556) lényegében Illyés András hivatalba lépéséig (1696) nagyban függött attól, hogy a katolikus hierarchia szervezett erejének támogatását hiányolniuk kellett. Voltak kinevezett címviselők, a tényleges mozgásteret azonban a mindig változó aktuális politikai helyzet szabta meg. Az Erdélyi Katolikus Státus működése (1653-tól) és ezt megelőzően az erdélyi ferences Stefanita Rendtartomány (Erdélyi Őrség, 1640) megalapításával a működési keretek már a 17. század közepétől az állandósulás irányába változtak. Azt mondhatjuk tehát, hogy mindkét Rákóczi György fejedelemnek sokat köszönhet a katolikus közösség Erdélyben. Nem jelenti ez azt, hogy a megelőző időkben az esztergomi érsekek vagy a Magyar Királyságban élő erdélyi püspökök ne tettek volna erőfeszítéseket. Könyv- és olvasmánytörténeti szempontból csak egyetlen példa. Ahogy I. Rákóczi György az Ö*reg Graduál*t számos helvét hitvallású gyülekezetnek a maga kéziratos ajánlásával küldte el,[9] úgy Pázmány Péter a maga *Kalauz*át[10] és más műveit hasonlóképpen eljuttatta a katolikus főuraknak[11] Erdélybe is. A székelyudvarhelyi Szent Miklós-plébánia könyvtárában ma is őrzik a nekik ajánlott példányt. Utóbbi helyen már 1652-től működtettek a jezsuiták egy kisiskolát, megalapozva a leendő felsőbb iskolákra jutást, a paphiány enyhítésének lehetőségét.

---

[8] A Pécs vagy a Veszprém egyházmegyei *canonica visitatio* jegyzőkönyvekből ezt tételszerűen is követhetjük: *Visitatio canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742 – A Pécsi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve 1738–1742*. Kiad. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs. 2. javított kiadás. Pécs 2018 (Pécsi Egyháztörténeti Műhely, 6); Ördög Ferenc: *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*. I–IV. Bp.–Zalaegerszeg 1991–1998. Lásd még Pfeiffer: A veszprémi egyházmegye.

[9] Monok István: *A Rákóczi-család könyvtárai – Bibliotheken der Familie-Rákóczi, 1588–1660*. Szeged 1996 (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit, I). 189–191; itt nem említem a nagykőrösi példányt: Ádám Gerzson–Joó Imre: *A nagy-kőrösi Ev. Ref. Főgymnasium története*. Nagy-Kőrös 1896. 293–294. és az azóta látókörbe került felsőbányait (fotó a szerzőnél is van erről).

[10] A Kalauz megírásához lásd Hargittay Emil: *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újraírása*. Bp. 2019.

[11] Bernád Rita-Magdolna–Muckenhaupt Erzsébet: *Pázmány Péter dedikált prédikációskönyve a székelyszenttamási plébánia régi könyvtárában*. 1–2. Lustra VI(2019). 18–22; Lustra VII(2020). 36–42.

Az itteni plébánián megtalálható néhány kötet Lakatos István (1620/25–1706) könyvtárából is. Székelyudvarhely első leírója[12] tanulmányairól Nagy Levente[13] feltételezi, hogy Bécsben fejeződtek be, fiatalkorától a Katolikus Státus különféle ranglétráján tevékenykedett, 1684-től haláláig Csíkkozmás plébánosa volt. Az ő műveltsége nem egy átlagos falusi papé, és nem is a néhány fennmaradt könyvvel[14] írható le. 1692-ben összeállította könyveinek lajstromát, egészen pontosan 148 könyvcímet.[15] A nem kicsiny gyűjteményben feltűnnek olyan jegyek, amelyek az erdélyi könyvtárakat általánosságban is jellemzik a kortárs magyar királyságbeli bibliotékákkal összehasonlítva. Az egyik ilyen a kéziratok viszonylag nagy száma. A leginkább zavarba ejtő – abból a szempontból, hogy megmondjuk, mi is lehet ez – egy „Testamentum scriptum" tétel. Lehet ez akár egy középkori kódex, de akár egy nyomtatvány másolata is. Láthatóan iskolai évei óta megőrzött minden könyvet. Ez lehet a kéziratos *prosodia* és *rhetorica,* és a „Compendium paedagogiae et concionum scriptum" tételt sem tudjuk másként értelmezni, minthogy ez egy, a papneveldében lejegyzett beszédminta-gyűjtemény. A papi pályára készüléskor másolhatta a lelki gyakorlatokat *(exercitium spirituale),* a Jézus üdvtörténeti helyével kapcsolatos elmélkedést (szegletkő – *lapis angularis*) és a fényről és sötétségről *(lux et tenebrae)* szóló szövegeket. A „decor Societatis Jesu" című kézirat szólhat valakiről, aki a Jézus-társaság díszévé vált, de a cím megengedi, hogy akár más, a tartalomra utaló értelmezést adjunk neki. Lakatos a kéziratok közt említ egy tételt „Seraphin Sz. Ferencz eleteröl halalarol", amelyről ugyan kifejezetten nem mondja, hogy „scriptus", de vélhetően az volt.[16] Már egyházi hivatali idejéhez kötődhet a levélírás formáiról szóló *manuscriptum,* illetve a jogi eljárásokról szóló is *(processus juris).* Biztosan kéziratos volt a szakácskönyve, és a magyar nyelvű álomfejtő könyvecskéje is.

---

[12] Lakatos István: *Székelyudvarhely legrégibb leírása.* Latinból ford. Jaklovszky Dénes. Kvár 1942 (Erdélyi Ritkaságok, 6). A nagy magyar felbuzdulásban egy jól képzett nemzetvédő lassan kiadhatná Lakatos művének *(Siculia delineata)* teljes szövegét. Ha már annyira ápoljuk hagyományainkat.

[13] Nagy Levente: *Lakatos István. = Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor.* VI. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp. 2006. 359.

[14] A plébánia könyvtárának katalogizálása után lehet ezeket elemezni, ma még nem tudjuk, hogy könyvtárának mekkora része válik ismertté.

[15] *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete, Az Apafi-család és környezete, A Teleki-család és környezete.* Vegyes források. S. a. r. Monok István–Németh Noémi–Varga András. Szeged 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3). (A továbbiakban Erdélyi könyvesházak III). 265–269.

[16] Szent Ferenc életéről rengeteg kézirat maradt fenn. II. Rákóczi Ferencnek is volt ilyen, lásd ennek elemzését, Gyulai Éva: *A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században.* I–II. Egyháztörténeti Szemle 10(2009). 1. sz. 3–31; 10(2009). 3. sz. 3–20. (itt: 6). Népénekek is születtek róla, amelyek másolatban terjedtek. Dékány Vanda: *Assisi Szent Ferenc alakja a 17–18. századi magyar népénekekben és más kegyességi műfajokban. = Régi magyar népénekek és imádságok.* Szerk. Bogár Judit. Bp. 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 11). 69–110. A bécsi, latin nyelvű Szent Ferenc-életrajzok nem jöhetnek szóba, mert Lakatos latinul idézte volna azokat.

A másik erdélyi jellegzetessége a kis könyvtáraknak a magyar nyelvű könyvek nagyobb aránya. A latin–magyar szótár – Szenczi Molnár Albert (1574–1634) – mellett ábécéskönyvecske, álomfejtő és szakácskönyv. Egy csízió, egy nagyszombati és egy erdélyi kalendárium. Két históriás könyv – nem címmel vagy szerzővel említve. Énekeskönyvek – egy Kájoni János (1629–1687) és egy „ájtatos régi énekek", talán kézirat –, imádságoskönyvek – Pázmány Péter (1570–1637) és Kopcsányi Márton (1579–1638) – és az ehhez hasonló műfajú ájtatos kiadványok. Ilyen az „Uti társ" című, amely minden bizonnyal a pozsonyi jezsuiták által kiadott könyvecske (1639, RMNy 1787), és nem a hasonló című kálvinista kiadványok közül valamelyik. A „Lelki Orvosság" címmel jelzett is jezsuita publikáció volt – Péchi Lukács (1548–1606), RMNy 810. A csíksomlyói „Lelki kard" (1680), Illyés István (1650–1711) „Lelki téj" című katekizmusa, Giovanni Bona (1609–1674) magyar fordítása Tarnóczy István (1626–1698) által (*Menyben vezetö kalauz…*,Nagyszombat, 1675), Illyés András (1639–1712) püspök „Keresztyeni elettüköre" (Nagyszombat, 1682) és szentbeszédgyűjtemények – Káldi György (1573–1634) és Pázmány Péter. Az esztergomi érsek teológiai értekezése a szentírásról és az egyházról (1626). A magyar nyelvű hitvitairodalmat Pázmánynak Friedrich Balduin (1575–1627) lutheránus teológusnak a *Kalauz*ról – ez is megvolt Lakatosnak – írott művére *(Phosphorus veri catholicismi)* adott *válasza (A setét hajnal csillag után bujdosó lutheristák vezetője)* és az ugyancsak jezsuita Sámbár Mátyás (1617–1685) *Három idvosseges kerdes*e (Nagyszombat, 1690) képviselte. Utóbbi kapcsán megemlítem, hogy a könyvanyag viszonylag frissnek mondható, hiszen az 1692. évi összeírásban több, az 1680-as években megjelent könyv is feltűnik.

Volt neki magyar újszövetségi rész *(Evangelia Ungarica),* nem tudjuk melyik fordítás, és Petrus Canisius (Kanijs, 1521–1597) katekézise magyarul, Vásárhelyi Gergely (1561–1623) fordításában.[17] Az eredeti szerző és fordítója is jezsuita.

A magyar nyelvű könyvek kapcsán elgondolkodtató az, hogy Lakatos, a magyar királyságbéli és bécsi tanulmányai alatt milyen tudatosan gyűjtötte a magyar könyveket is, kapcsolatait Nagyszombatban és Pozsonyban láthatóan fenntartotta. És viszont, az ottani egyháziak figyelmet is fordíthattak arra, hogy Erdélybe is eljussanak a frissebb kiadványok.

Mielőtt a plébános latin nyelvű teológiai látókörét vizsgálnánk, meg kell említeni, hogy iskolai könyveit is megőrizte. A latin nyelv tanulása során a római szerzőket olvasták – Cicero (több), Caesar, Seneca –, és a *rhetorica* alapkönyve, Quintilianus is folytonosan rendelkezésére állt. Poetica-tanulmányait Johannes Augustinus Baccherius (17. század) brabanti ágostonos szerzetes *Flores flavissae et elegantiae poeticae* című, több tíz kiadást megélt szöveggyűjteménye, a klasszikusnak mondható, évszázado-

[17] Lakatos ugyan a fordító nevét – nyilván fejből írva – „Malomfalvai"-nak írta, azonban Malomfalvay Gergely (1619–1669) ferences szerzetesnek nem ismerünk ilyen fordítását.

kon át használt alapmű, Jean Tixier (Johannes Textor Ravisius, 1480–1524) *Theatrum historicum et poeticum*a segítette. Lakatos vélhetően nem tudta, hogy mit jelentett ez utóbbi mű megszületése kapcsán a *Collège de Navarre* a párizsi egyetemen a 15–16. század fordulóján. Az azonban talán elképzelhető, hogy az akkori vallásos humanista szemlélettel kialakított szövegegyüttes szellemében hathatott. Ez a szellemiség pedig nem volt idegen a ferences lelkiségtől sem, amely egyébként Lakatost Erdélyben körülvette. A csíkkozmási pap könyvvásárlási tudatosságáról nincsenek információink, viszont feltűnő, hogy a Ravisius humanista szellemét továbbvivő kiváló latinista, Michel de Montaigne tanára, Marc Antoine Muret (1526–1585) beszédgyűjteménye is a polcait díszítette. Talán ezt a kiadványkört folytathatjuk a jegyzéken csupán két szóval – „Physica Christiana" – jelölt könyvvel. Azt hiszem, botorság lenne ezt a tételt Daniel Wülfer (1617–1685) nürnbergi lutheránus teológus (kiváló énekszerző) munkájával azonosítani, még inkább a cím kapcsán nonkonformista olvasmányokról beszélni, vagyis Robert Fludd (1574–1637) hasonló című művét emlegetni. Ha azonban Tixier és Muret tudatos választás volt Lakatosnál, lehet ez a könyv Lambert Daneau (1530–1592)[18] korszakos, sok kiadásban ismert műve, a *Physica christiana sive de rerum creatarum cognitione et usu disputatione Sacrae Scripturae fontibus hausta.*[19] Elképzelhető persze, hogy ez egy Gyulafehérvárt Lakatoshoz sodródott könyv – egy értelmiségi nem hagy ott egy könyvet, ha adódik a megszerzése –, hiszen a mű jelenléte egyébként Alsted és Comenius szellemi környezetében magától értetődő lehetett (optimistán feltételezve, hogy a fejedelmi székvárosban volt ilyen szellemi környezet). Ahhoz a szellemiséghez azonban Lakatos legfeljebb a keresztény gondolkodás kegyes áramlatai mentén kapcsolódhatna, akár vitatkozva ennek a gondolkodásmódnak és persze képviselőiknek általános szemléletével.[20] Persze az is lehet, hogy Lakatosnak egy ilyen című, mára elveszett tézisfüzete volt, amelyben, mondjuk, egy jezsuita tanár diákja cáfolja az utóbb említett körben szereplő nevek valamelyikének tételeit.

Nem tudjuk, miként juthatott hozzá – feltételezett bécsi tanulmányai idején a könyv még nem jelent meg – Wolfgang Engelbert von Auersperg (1641–1701), krainai ifjú nemes, a Gráci Egyetemen Matthias Kirchoffer (1631–1661) jezsuita matematikus vezetése alatt írt szakdolgozatához (tézisfüzet, bár terjedelme könyvnyi),

[18] Daneau nagyon fontos alakja az európai késő humanista gondolkodás történetének, összekötő kapocs a teológia skolasztikus, kegyes és a racionalista áramlatai között. Egyes 20. századi kritikusai szerint semmi eredetiség nincsen gondolataiban, viszont éppen ezért kiváló közvetítő. Olivier Fatio: *Méthode et théologie: Lambert Daneau et les débuts de la scolastique réformée.* Genève 1976 (Travaux d'humanisme et renaissance, 147).

[19] Genevae 1578 után sok kiadás.

[20] Egy kiváló összefoglalás erről a szellemi áramlatról Ann Blair: *Mosaic Physics and the Search for a Pious Natural Philosophy in the Late Renaissance.* Isis, 91(2000). Nr. 1. 32–58.

amely 1659-ben *Orbis lusus geographicus* címmel jelent meg.[21] Ez a könyv egy valódi társasjáték, amelyet nemesi körökben divatos is volt játszani a 17. század második felében. A 250 oldalas mű mellékleteként közölt világtérképet 1680 részre osztották *(areolas),* és többféle feladat megoldása mellett mélyítették el földrajzi ismereteiket. Blaise Pascal (1623–1662) és Pierre de Fermat (1607–1665) levelezéséből kiderül, hogy ők is játszottak vele.[22]

De nézzük módszeresen Lakatos István plébános napi teendőihez közvetlenül szükséges olvasmányait, könyveit. A szerkönyvek mellett több bibliakiadás volt meg neki az említett magyar nyelvű evangéliumon kívül. Ahogy ő maga jellemzi, „egy nagy betűs, képekkel, egy másik kis betűkkel nyomtatva". Imádságoskönyve közül említettünk néhány magyar nyelvűt, de a latin *officium*ok is ott voltak tékájában. Egy, a ferences rendben használatos,[23] egy pedig a magyar szentek emlékezetére tartott zsolozsmákra összeállított, több kiadásban hozzáférhető *Officia propria sanctorum patronum Regni Hungariae.* A katekézisek közül említettük már a magyar nyelvűeket (Petrus Canisius, Illyés István), volt neki egy latinul is, és a beszédgyűjtemények között is említünk olyanokat is, amelyek elrendezése követte a hitoktatás rendjét, illetve a szerző külön kitért a kateketizáció folyamatában előkerülő kérdések magyarázatára. Az egyházlátogatáskor ellenőrzött tridenti zsinati határozatok is megtalálhatók voltak Csíkkozmáson. Katolikus énekeskönyvekből is több volt meg Lakatosnak. Kájoni János említett kiadásán kívül volt egy „Cantionale Csikiense", amelyik vélhetően azonos az előzővel (lehetett az egyik az 1676-os, a másik az 1681-es kiadás), és egy „Cantionale Scepusiense", ami leginkább a jezsuita Szőlősy Benedek (1609–1656) lőcsei énekeskönyve lehet.[24]

A plébános napi teendőinek ellátásához szüksége volt alapvető kézikönyvekre. Ezek sorát kezdjük azzal, hogy miből tudhatta meg, hogy főpásztora az egyházlátogatás kérdőpontjait milyen elvekre alapozva fogalmazta meg a vizitátor személynek. A könyvjegyzéken a „Scrutinum sacerdotale" egy ilyen munkát takar. Nagy valószínűséggel Fabio Incarnato (16–17. század fordulója) nápolyi világi pap munkája, amelynek tizenkilenc latin kiadását találtuk a további huszonöt olasz és francia mellett. A gyóntatáshoz és a penitencia kiszabásához nyújtott elméleti segítséget a „Compendium Navarrhi" (ahogy Lakatos lejegyezte). A szerzője a navarrai teológus, kánonjogász – egyébként a pénzügyi közgazdasági gondolkodás egyik előfutára –, Martin de Azpilcueta (1491–1586). A „Compendium de matrimonio" a házasságot előkészítő beszélgetésekhez, az esketésekhez, az esetleges vegyes házassági kérelmek

[21] Graecium, Franciscus Widmannstadius, 1659.

[22] Stanislav J. Juznić–Rožle Bratec Mrvar: *Blaž Kocen in začetki pouka geografskih vsebin ter geografije med Slovenci: katalog razstave – Blaž Kocen (Blasius Kozenn) for the Modern Geography Teaching in Mid-European Milieu.* Ljubljana 2007. 1–2.

[23] Alkalmasint ez lehet a Pozsonyban, Johann Georg Zerwegnél 1677-ben megjelent.

[24] Hubert Gabriella javaslata a feloldásra. RMNy 2381.

elbírálásához nyújtott támogatást. Vélhetően a spanyol jezsuita, Francisco Suárez (1548–1617) műve, mert az ő művét adták ki legtöbbször azokon a helyeken, ahonnan Lakatosnak a legtöbb könyve volt (Köln, Velence, Augsburg, Antwerpen, Bécs). Rendtársa, Thomas Sanchez (1550–1610) is írt ilyen művet, azonban őt leginkább spanyol és francia területeken adták ki (igaz esetenként az előbb felsorolt helyeken is). A „Manuale parochorum" cím minden bizonnyal a bencés kánonjogász, Ludwig Engel (†1694) műve, amely egészen a 19. század közepéig megvolt szinte minden plébánián a Magyar Királyságban is.

Lakatos könyvgyűjteményében több könyv is meglepő módon van jelen. A jellemzően a gyakorlati teológiai munkákra és biztosan a plébánosi gyakorlatra koncentráló pap sokkal mélyebb olvasottsággal bírt, mint ahogy az kortársairól vagy akár közel kortárs pályatársairól kiderül. Ezért meglepő számomra, hogy Lakatos az egyházatyák seregéből csak Aurelius Augustinus (354–430) nevét említi, amely említés alapján nem tudjuk, melyik művét szerezte meg. A könyvtár szellemiségéhez főként a szentté avatott tudós valamely szentírás-magyarázata, vagy a vallomásai illik.

A könyvtárban jelenlévő aszketikai művekről, szenvedéstörténetekről beszélve először a 15. századi, leginkább Thomas a Kempis (1380 körül–1471 körül) szerzői affiliációjával ismert szövegegyüttest, az *Imitatio Christi*t kell említeni. Már a kéziratos könyvkiadás korában is népszerű volt, 1700-ig közel három és félezer nyomtatott kiadása ismert, a legtöbb európai nyelvre fordították.[25] Lakatos egy könyvét így jelöli: „Pium vademecum". Ha ő egy évszázaddal később élt volna több, a Mária-kultuszhoz kötődő kiadványt tudnák említeni, mint lehetséges azonosítását ennek a tételnek. A 17. század végéig azonban felvethető Tobias Christianus (17. század) műve, amely az elzászi Molsheimben 1670-ben jelent meg először *(Vademecum, sive Viatoris christiani Raphael, suggerens documentorum moralium numerum 33 trigesiester acceptum, ad honorem 33 Christi viatoris annorum…),* amelyet Johannes Christophorus Cosmerovius is kiadott Bécsben (1671). Azt gondolom azonban, hogy gondolhatunk nem katolikus szerzőre is – Erdélyben nem ritka, hogy egyes kegyességi művek felekezetektől függetlenül használatban voltak –, így a fiatalon meghalt humanista Otto Casmann (1562–1607) Majna Frankfurtban négyszer is megjelent művére (1605–1610), amelynek címe közelebb áll az előbbihez: *Vademecum cara pietas et rara caritas.* A steinfurti *gimnasium illustre* ennek a természetfilozófusnak köszönheti rangját, aki ugyan elhagyta a katolicizmust mint felekezetet, de filozófiai műveiben konfesszionálisan arctalannak mondható. Vademecumát már a leghíresebb műve után írta, nyilván szoros összefüggésben annak szemléletével (*Psychologia Anthropologica, sive doctrina animae Hu-*

[25] *Édition et diffusion de l'« Imitation de Jésus-Christ » (1470–1800). Études et catalogue collectif des fonds conservés à la bibliothèque Sainte-Geneviève, à la Bibliothèque nationale de France, à la bibliothèque Mazarine, et à la bibliothèque de la Sorbonne.* Sous la direction de Martine Delaveau et Yann Sorbet, avec la collaboration de Frédéric Barbier, Hélène Deléphine et alii. Paris 2011.

manae, 1595). Lakatos összeírásában a „Tractatus methodus passionem" szavakkal jelzett könyv viszont csak Kaspar Druzbicki (1590–1662) lengyel jezsuita, aszketikai író műve lehet,[26] amelyet a majdani csíkkozmási plébános tanulmányai idején vehetett meg, és a „Miracula Francisci Xaverii" tétel is egyértelműen azonosítható. Francisco de Xavier (1506–1552) életének csodáit a jezsuita Leonhard Bachin (1602–1665) mutatta be ilyen cím alatt a hívő közösségeknek.

A „Zodiacus Marianus" cím többféle kiadványt takarhat, kultikus üzenete azonban egyértelmű. A lambachi bencés rendház – Severinus apát, vagyis Max Karl Blass (1651–1705) – által íratott *Gloriosus coronatae in coelis virtutis Zodiacus tum sanctorum Mariae cultorum exemplis*… (Linzben jelent meg többször a 17. század végén). Fontos tudni e mű kapcsán, hogy a Mária-kultusz nem egyszerűen a Magyar Királyság katolikus főrendjeinek elképzelése volt az ország egysége elvi alapjainak a lerakására, hanem a 17. század elejétől a Habsburg-udvar programja a leendő Habsburg Birodalom országai számára. Lambach adminisztrálta a schlierbachi cisztercita rendházat is a Traunviertel rekatolizálása, vagyis 1620 után. Újjáépítése az 1670-es évek elejétől kezdődött, és mintegy negyven év alatt fejezték be a közösségi terek egységes ikonográfiai programjára is ügyelve. Ennek központi eleme a Mária-kultusz (nem csupán a kerengő, hanem a díszterem is kifejezetten hangsúlyozza ezt).[27] Magyar művelődéstörténeti szempontból nem érdektelen tudni, hogy Esterházy Pál nádor a törökök által lerombolt Kisboldogasszony (Kleinfrauenhaid) Mária-kegyhelyét a lambachi bencésekre bízta, Severin apáttal közvetlen kapcsolata is volt.[28] Lehet ugyanakkor a Lakatos által jelölt tétel Mykolas Ginkevičius (1594–1663) lengyel jezsuita műve is, a *Zodiacus stellarum XII. series ambiens Mariam seu commentarii in Salve Regina Canticum XII. Matris Virginis SS. titulos continens, respondentes sex praecipuis solemnitatibus ejusdem*… egy korai kiadása (a 18. század elején többször kiadták). Megjegyzésként említem, hogy a schlierbachi díszteremben lévő, a keresztény egyház történetének nagy pillanatait megörökítő nyolc nagyobb festmény egyikén Árpádházi Szent István ajánlja fel országát a Szűznek, egy másikon Piast I. Mieszko lengyel fejedelem az övét.[29]

A „Hortulus Marianus" két szóval jelzett kiadvány is több szerző műve lehet. Valószínűbb a bajor lexikográfus jezsuita Michael Pexenfeder (1613–1685) könyve.[30]

---

[26] Lublin, Georg Förster, 1652.

[27] Ludwig Keplinger: *Der Schlierbacher Kreuzgang und seine Marienbilder.* Schlierbach 2005; Uő: *Ikonographie der Schlierbacher Stiftskirche.* Schlierbach 2008; Uő: *Zisterzienserstift Schlierbach,* 3. veränderte Auflage. Salzburg 2009.

[28] Levelezésük Lambachban, Benediktiner Stift, Archivum, Schuberband 184 D. III/2.

[29] Továbbá még két szent közép-európai, így a nyolc nagy történelmi alak közül négy származik Közép-Európából.

[30] *Hortulus Marianus, symbolicis S. Scripturae plantis mysticis Dei parae elogiis moralibus LI. …,* Dilingae, Johanne Federle–Johann Caspar Bencard. 1682.

A másik jezsuita, a vallon François de LaCroix (1582–1644) „Hortulus Marianus, sive praxes variae colendi Beatissimam Virginem Mariam…" című műve a 17. század első felében örvendett nyugat-európai népszerűségnek,[31] nem ismert okokból azonban a 18. század elején Nagyszombatban és Bécsben is kiadták latinul. Feltehető tehát, hogy a magyar katolikus egyházfők életben tartották a mű népszerűségét a 17. század folyamán is.

Lakatos István nem lehetett vehemens vitázó. Ami olvasottságát illeti, az nem készítette fel az összecsapásokra. Sámbár Mátyás és Pázmány Péter magyar nyelvű vitáit már a tanulmányunk első bekezdéseiben jeleztük, vélhetően a magyar anyanyelvűségük okán voltak meg a csíkkozmási plébánosnak, sok aktualitást Erdély 17. század végi egyházi életében nem nagyon hordoztak. Aktualitással bírt azonban a ferences Johann Baptist Reggianus (17. század) – Lakatos által egy szóval, „Anticatechetica" jelzett – terjedelmes munkája, amelyet a lutheránus Konrad Dietrich (1575–1639) *Epitome catechetica…* című művének hibáiról írt.[32] A giesseni professzor Dietrich Luther kis katekizmusát magyarázza tanítványainak ebben a művében.[33] A német országokban – latinul és németül – sokszor megjelent, a Magyar Királyságban Trencsénben (1645, RMNy 2116), majd Samuel Brewernél Lőcsén (1649, RMNy 2266; 1654, RMNy 2530) azért, mert az evangélikus iskolákban tankönyvként használták. Az erdélyi protestáns körökben is népszerű – és még Inocenţiu Micu-Klein (1692–1768) könyvei között is szereplő[34] – munka állításainak ferences kritikája magától értetődően kerülhetett Erdélybe, igaz, sehol máshol nem találjuk példányának említését, mint Lakatos bibliotékájában. A hitvitákról neki ezek mellett egy kézikönyve volt, a flamand jezsuita Martinus Becanus (1563–1624) Kölnben öt kiadást megélt munkája, amelyben minden eretnekséggel leszámol *(Compendium Manualis)*. Ez a könyve az öt könyvben megírt részletes – 25 kiadást megélt – alapmű *(Manuale controversiarum theologicarum hujus temporis)* rövidített változata.

A katolikus papok könyvtárának természetes módon jelentős hányadát képezték a beszédgyűjtemények. Elrendezésük sokféle volt, lehetett teológiai témánként, a pap pasztorációs feladatait (házasság, temetés stb.) követve, vagy az egyházi év ünnepei sorrendjében közölve. Lakatos könyvtárában is jelentős hányadot tesznek ki a *sermones* műfajba tartozó könyvek. Ezek közül csak néhányat emelünk ki.

---

[31] Az első latin kiadás – Douai, Balthasar Bellerus, 1622 – után franciára fordították, és megjelent többször Luxembourgban, Kölnben stb. latinul és franciául, majd olaszul (Napoli, Francesco Sani 1642) és spanyolul (Saragosa 1660) is olvashatták.

[32] *Anticatechetica, seu errores a Conrado Dieterico in institutionibus catecheticis, pontificiis affricati…*, Lőcse, Samuel Brewer 1673.

[33] Gerhard Bode: *Conrad Dietrich (1575–1639) and the Instruction of Luther's Small Catechism.* PhD Dissertation, Concordia Seminar, Saint Louis 2005.

[34] Erdélyi könyvesházak III. 236.

Petrus de Palude (Pierre La Palud, 1275/78–1342) savoyai származású domonkos a párizsi egyetemen szerzett fokozatot (1314). Kortársai tudni vélik vágyát az elmélyült szentírás-magyarázatokra, ehhez képest az avignoni pápa (XXII. János) a Szentföldre küldte, majd Capeting IV. Károly francia király egyházpolitikai eszköze lett. Az egyházi év rendjét követő beszédgyűjteményét a rend folyamatosan az ismertek közt tartotta azzal, hogy a könyvnyomtatás feltalálásától a 18. század elejéig közel száz kiadásban tették közzé. Utolsó kiadásai a kölni rendháznak (és egyetemnek) köszönhetők, *Sermones sive Enarrationes, de tempore, ac sanctorum festis, qui Thesaurus Novus vulgo vocantur* címen.[35] Ugyancsak domonkos szerzetes Raphael de Laminetz (17. század), akinek *Paradisus concionatorum* című műve friss szakirodalomnak számított Lakatosnál. A pilseni szerzetes beszédei négy kötetben jelentek meg Bambergben,[36] ebből úgy tűnik, csak az első kettő volt meg Csíkkozmáson.

A *sermones* műfajban is jezsuita túlsúly mutatkozik Lakatos gyűjteményében. A bajor Mathias Faber (1586–1653), aki Nagyszombatban dolgozott halála előtt, több beszédgyűjteménnyel van jelen (funebres, dominica, festa). A németalföldi Henricus Engelgrave (1610–1670) *Lux evangelica sub velum sacrorum emblematum recondita in anni Dominicas* (több antewerpeni kiadás) című műve napjainkban is csemege az emblémairodalom szerelmeseinek. Talán az ő műve a Lakatos által csupán „Emblemata" szóval jelölt másik tétel is. Ugyancsak németalföldi flamand származású a kölni egyetemi tanár, Franciscus Coster (1532–1619), akinek böjti időszakra szánt *(Quadragesimale)* beszédeit szerezte meg magának Lakatos. A spanyol Jézus-társasági Juan de Osorio (1542–1594)[37] beszédei pedig ádventtől húsvétig tartó időszakra szóltak *(ab Adventu usque ad pascha)*.[38]

A jezsuitáknál Prágában, majd ezt követően ugyanott a premontrei szerzeteseknél tanult felszentelt világi pap, Jiři Barthold Pontanus z Breitenberka (1550–1616) nem csupán történetíróként és késő humanista verselőként hagyott nyomott maga után. *Aureum diurnale concionatorum* című gyűjteménye az egész közép-európai régióban olvasott volt.[39]

A világi papok közül az egyik legnagyobb nemzetközi reputációval bíró volt Bourbon XIII. Lajos francia király udvari papja, Pierre de Besse (1567–1639). Fran-

---

[35] Köln, Anton Hierat–Mainz, Balthasar Lipp 1608.

[36] *Paradisus concionatorum tetralogiae mysticae sive quatuor sermones praedicabiles… ex utroque Testamento Sacrae Scripturae, et probatis Patribus Sacrae Romanae Ecclesiae… In quatuor tomos. Tomus primus agit de omnibus Dominicis totius Anni. Tomus secundus de Festis celebrioribus Sanctorum per totum Annum occurentibus. Tomus tertius de solennibus Memoriis Sanctissimae Deiparae Virginis Mariae, nec non Sanctorum Patronorum Boëmiae et Moraviae. Tomus quartus de primariis Patronis Fundatoribus seu Instauratoribus Sacrorum Ordinum Regularium.* Bambergae, Johann Martin Schönwetter, 1677 (majd a négy kötet újra 1683-ban is).

[37] Nem tévesztendő össze Juan Torres de Osorio (1562–1632) püspökkel.

[38] *Concionum epitome…*,Coloniae Agrippinae, Arnold Mylius, 1598.

[39] Coloniae Agrippinae, Johann Kinchius 1620 (majd többször).

cia nyelvű beszédeinek számtalan kiadása jelzi a poszttridentinus francia papság szemléletét. A Magyar Királyságban a *Conciones sive conceptus theologici* latin négykötetes kiadásban terjedt el leginkább. Lakatosnak legvalószínűbben a kölni, Johann Kinchius műhelyében 1620-ban megjelent volt meg (mindegyik része), amely *figuris allegoriis* díszíttetett. Alessandro Calamato (†1648) messinai plébánosnak két kötete állt a csíkkozmási pap rendelkezésére. A szerző jelentős befolyást gyakorolt a 17–18. század magyar prédikáció gyakorlatára, számos művéből vettek át részeket a 17. század végétől kezdve. Szelestei Nagy László külön elemezte a szöveg- és stílusbeli hatását.[40] A Majna menti Frankfurtban Johann Martin Schönwetter 1656-ban és 1679-ben is kiadta a Lakatos által csak „Sylva"-ként jelölt művet.[41] A *Stella concionatorum, sive Auctuarium* című beszédgyűjteménye ugyancsak itt jelent meg 1656-ban és 1658-ban is.

Már csaknem a morálteológiai művek közé sorolható két neves és Európa-szerte népszerű tudósnak az egyházi ünnepek sorrendjébe, illetve a vasárnapokra írt *sermo*-gyűjteménye. Az antwerpeni kanonok, erkölcsfilozófusként, fő művével, a *Magnum theatrum vitae humanae*val közismert Laurens Beyerlinck (1578–1627) *Promptuarium morale* című könyve az előbbi rendben (ünnepek), míg az angol hitvitázó, a Leuveni Egyetemen az Újszövetség Tanszéket vezető Thomas Stapleton (1535–1598) ugyancsak *Promptuarium morale* című munkája az utóbbi sorrendben (vasárnapok) tartalmazza a beszédeket.

Az utóbbi két beszédgyűjteményt tehát erkölcsteológiának is értelmezhetjük. E tudományterületen megjelent könyvanyagból kiváló szerzőket választott Lakatos, gyűjteményét gazdagítván. Olyanokat, akik az ő tanulmányi idején már alkottak, részben kortársai voltak. Rögtön jelzem, hogy mindhárom most kiemelt szerző jezsuita szerzetes volt. Hermann Busenbaum (1600–1668), a Kölni Egyetem tanára, a „kazuisztika mestere" 1645-ben jelentette meg – valóban tehát akkor, amikor Lakatos felsőoktatási éveit töltötte – *Medulla theologiae moralis* című korszakos alapvetését. Olyat, amely a 18. század végéig folyamatosan egyetemi tankönyv volt, és szinte valamennyi komolyabb plébánosi gyűjteményben ott volt. Martin de Esparza Artieda (1606–1689) a Collegium Romanum tanára volt akkor, amikor Lakatos készült a pályára. A skolasztikus teológia tankönyvét is ő írta *(Cursus theologicus),* ám a csíkkozmási plébániára az ő *De actibus humanis* című műve jutott el. Georges Gobat (1600–1679) élete nem lehetett könnyű, hiszen a Helvét Konföderációban katolikus világot fenntartani nem volt kevés feladatot nyújtó munka. A fribourgi jezsuita, aki a Mária-kegyhely brabanti Halle-ban, később Münchenben, majd Regensburgban volt az erkölcsteológia tanára (a jezsuita kollégiumokban), Blaise Pascal vitapartnere volt. Lakatos Istvánnak azonban egy kevéssé vitázó, mint rendszeres erkölcsteológiai

[40] Szelestei Nagy László: *Prédikálás a 17. századi Magyarországon (Kéziratos kötetek)*. Bp. 2020 (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 25), passim.

[41] *Nova sylva conceptuum fundatorum in autoritate Sacrae Scripturae et Sanctorum Patrum…*

munkája volt meg, az egyébként közismert „Thesaurus indulgentiarum". Ebből a műből is látszik azonban, hogy Gobat a janzenizmusnak a társadalomra és az egyén kötelezettségeire vonatkozó nézeteit kritizálta főképpen, kevéssé a személyes vallásosságra és a kegyességre vonatkozókat. Megjegyzendő, hogy Gobat felettesei őt magát is azzal vádolták, hogy túl megengedő Pascal nézeteivel kapcsolatosan.

Bizonyára további példák bevonásával mélyebben lehetne elemezni Lakatos István teológiai műveltségét, azonban fontosabbnak vélem annak jelzését, hogy az egyházi hivatalt is viselt plébános történeti és jogi ismeretekre is hangsúlyt fektetett. A jogot persze nem elméletileg művelte, ennek megfelelően ilyen tárgyú könyvei nem számosak, és inkább gyakorlatra irányulók. A „Justinianus" tétel a könyvjegyzéken egyértelműen a joggyűjteményt szerkeszt(et)ő császárra utal, nem tudjuk szöveg-e, vagy kommentár. A kéziratos *processus juris* lehet a maga számára készített eljárási vázlat, vagy valakitől kapta munkája segítésére. Werbőczy István (1458–1541) *Hármaskönyv*e nem tudni latinul *(Tripartitum juris)* vagy magyar összefoglalásban volt-e meg neki, per „Werbőczy" említi. Az sem meglepő, hogy az erdélyi alapvető törvények gyűjteménye is megvolt könyvtárában *(Approbatae constitutiones Transylvaniae)*.

Történeti műveltségéről annyit láthatunk, hogy az egyetemes egyháztörténetből birtokolta Sulpitius Severus (363 körül–425 körül) *Historia sacra* című világtörténetét, a jubileumi esztendőkkor rendre kiadott *Mirabilia urbis Roma*et,[42] és az *Annales ecclesiastici* nem tudjuk hány és melyik kötetét. Utóbbi a domonkos szerzetes, a lengyel történetíró Abraham Bzowski (Bzovius, 1567–1637) munkája. A könyvjegyzéken csak ennyi áll: „Abrahamus Bzovius". Ezek mellett megvett egy Lengyel Királyság-történetet, de csak így említi: „Orbis Polonorum". Sok szerző, többféle cím elképzelhető (*Poloniae descriptio, Origo Polonorum* stb.) akkor, amikor ezt azonosítani szeretnénk.

A magyar történelemről szóló kéziratai és könyvei sajnos, azonosíthatatlan módon, csak mint „magyar história" említődnek, esetleg annyit megmond: „a régi magyarok bejöveteléről". Az egyetlen azonosítható történeti tétel az, amelyet *Symbolum 10 reginarum* címmel említ. Ez Elias Berger (1562–1644) magyar királyi udvari történetíró műve, *Symbolum sacrum et augustum decem reginarum Hungariae politice et historice expositum,* Viennae, 1637.

Összességében Lakatos István könyvtárában roppant nagy a jezsuita szerzők aránya. Előfordulnak domonkosok, néhány bencés, de feltűnően kevés – Erdély egyháztörténetére gondolva, különösen – a ferences szerző. Még a szenvedéstörténettel kapcsolatos vagy aszketikus irodalomban is. Bizonyosan összefügg ez azzal, hogy feltehetően a *Collegium Pazmanianum*ban tanult Bécsben. Erős a gyakorlati teológiai rész a könyvtárában, jelentős kézikönyvek álltak rendelkezésére, olyanok, amelyek-

[42] Például: Vicenza, Johannes Renensis 1473; Roma, Antonius Bladus 1550.

nek a szerzője maga is gyakorló világi pap volt, vagy karrierje egy részében volt az. A kifejezetten színvonalas egyházi beszédeket tartalmazó gyűjteményi rész is mutatja használójuk felkészültségét. A könyvek tulajdonosának életútjából is következik – egyházi gyakorlati ügyeket is intézve –, hogy azt a jogi környezetet, amelyben mozognia kellett, törekedett megismerni. Erre a gyakorlatiasságra utalnak olyan könyvek is, amelyek egy falusi plébánosnak jól jöhetnek, mint a szakácskönyv, az álomfejtő, kisebb sebek, betegségek ellátásához szükséges tanácsokat tartalmazó kiadványok. Itt említhető zenei könyvecskéje is. Tudva történetírói hajlamát és teljesítményét, meglepőnek mondható a historikus irodalom szerény volta. Határozottan érdekes része könyveinek a 16. századi humanizmus jeles képviselőinek jelenléte, olyanoké, akik maguk is gondolkodtak a tudás és műveltség, adott esetben a kifinomult nyelvi ismeretek végső céljáról. A megoldást pedig részben vagy egészben az elmélyült hitben találták meg, illetve eljutottak egyfajta kegyességig a gondolkodásban. Az erkölcsteológiai alapművek mögött ott van néhány fontos morálfilozófiai mű is. Az említett földrajzi játékot tartalmazó könyv pedig kifejezetten meglepő egy erdélyi kis faluban, mutatja a plébános értelmes időtöltésre való törekvését.

Továbblépve a székelyföldi papok olvasmányairól fennmaradt más emlékekre, azonnal meg kell említeni azt a tényt, hogy Lakatos Istvánéhoz mérhető nagyságú olvasmányjegyzéket nem ismerünk a 18. század első feléből. Az övével kortárs feljegyzés a csíkszentmihályi plébános, Sándor István könyveit sorolja fel a 17. század legvégén.[43] Persze csak azokat, amelyek a csíksomlyói ferenceseknek jutottak a hagyatékából. Magyar Biblia, két Pázmány Péter-mű, egy kétszáz éves *Polyanthea* és egy bizonytalanul azonosítható zsoltármagyarázat. Mindez egy Szent Ágoston-kötetbe beírva.[44]

A székelyföldi római katolikus plébániai könyvtárak 1750 előtti jegyzékei kevés kivétellel csak szerkönyveket sorolnak fel, az evangéliumok kivonatait, szentek életét és egy-két beszédgyűjteményt (Pázmány Péter, Illyés András, Illyés István). A gyergyóalfalusi plébánián ennél azonban több könyvet őriztek. Ezt részben egy kölcsönzési (1705, Köszvényesi Miklós ferences atya)[45] és egy adományozási (1713, Antalfi János)[46] jegyzékből tudjuk. A felsoroltakon túl még további magyar szentbeszédeket találunk a jelzett szerzőktől, és a Lakatosnál említett spanyol jezsuiták latin *sermones* kötetei közül néhányat. Nem sokkal többet tudunk meg Szebelényi Bertalan (†1707) altorjai plébános (Szent Miklós-templom) kölcsönzött könyveiről sem.[47] Gróf Kálnoki Sámueltől kérte kölcsön Szent Ágoston szentírás-magyarázatait és az Isten or-

[43] Erdélyi könyvesházak III. 288.
[44] Erdélyi könyvesházak V. 185–226.
[45] Erdélyi könyvesházak V. 185–186.
[46] Erdélyi könyvesházak V. 187.
[47] Erdélyi könyvesházak III. 192–293.

szágáról szólót. Emellett Nagy Gergely evangélium-kommentárját, egy Pázmány Péter-kötetet, és a Lakatos István olvasmányai kapcsán is említett Mathias Faber egy beszédgyűjteményét.

Amint már említettük, a székelyföldi plébániákon a világi papi teendőket nagyon gyakran a terület ferences kolostoraiban élő testvérek látták el. Az ő olvasottságukról a csíksomlyói rendház könyvtárának összeírásai[48] nyújtanak képet, mint potenciális műveltségről. Az említett Köszvényesi Miklós (†1711) is ferences volt. Halálakor feljegyezték 14 könyvének címét.[49] Az eddigieken túl az jellemzi a kis gyűjteményt, hogy megjelennek Temesvári Pelbárt (1435–1504) és Laskai Osvát (1450 körül – 1511) beszédgyűjteményei is a könyvek között, vagyis nagyon régi, 16. század eleji könyvek.

Úgy gondoljuk, ha komolyan elemezzük Lakatos István könyvtárának anyagát, és ehhez hozzávesszük a csíksomlyói ferences rendházban 1727-ben összeírt, 14 megnevezett testvér[50] cellájában talált könyveket, akkor ezek komplementer halmaza mentén egy ideális – de azt hiszem, soha nem létezett – plébánosi erudíciót vizionálhatunk.

[48] *Katolikus intézményi gyűjtemények Magyarországon. Ferences könyvtárak, 1668–1750*. S. a. r. Zvara Edina. Bp. 2008. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/3). 44–92.

[49] Erdélyi könyvesházak V. 186–187.

[50] Csíksomlyó 1727: Intézményi és magángyűjtemények 1599–1750. 82–95.

Tartalom

Tabula gratulatoria 7
Kovács András, a művészettörténész (Mikó Árpád) 9

Ács Pál — A vívódó Bánk. Ellentmondó hagyományok Valkai András *Bánk bán-históriájá*ban 13

Balázs Mihály–Keserű Gizella — Elviselhetetlen levegőre, ételre és italra kárhoztatva. Johannes Theobaldus Blasius Kolozsvárt (1578–1581) 25

Benkő Elek — „In ambitu seu cemeterio claustri" 55

Bogdándi Zsolt — Inventáriumok a kolozsmonostori konvent 16. századi jegyzőkönyveiben. Adalékok az erdélyi nemesi otthonok művészetéhez 65

Buzogány Dezső — Szegedi Kis István és Kálvin 79

Maria Crăciun — Contemplatio, Meditatio, Imitatio sau despre funcția polipticelor din bisericile Transilvaniei medievale 99

Egyed Ákos — A Magyar Történelmi Társulat és a kolozsvári műemlékvédelem 117

Egyed Emese — Buchanan Radnóton 129

Emődi András — Új adatok Pollack Ágoston (1810–1874) életrajzához 141

Emődi Tamás — Katalógustételek a középkori nagyváradi püspöki székhely síremlékanyagához 153

Entz Géza Antal — A műemléki gondolat sorsa a 20. században Magyarországon. Koncepcióvázlat 185

Fejér Tamás — „… domum lapideam intra muros huius civitatis Albensis…" Az 1597-ben helyreállított erdélyi püspökség gyulafehérvári háza és szomszédsága 197

Ciprian Firea — Despre un „cartier al pictorilor" din Sibiu, la sfârşitul Goticului şi începuturile Renaşterii 217

Flóra Ágnes — A kolozsvári sörfőzésről a sörfőző ház 1724. évi leltára kapcsán ... 225

Gálfi Emőke — Miért maradt mezőváros a fejedelmek székvárosa? ... 241

Anca Gogâltan — Crearea Evei în pictura murală din biserica familiei Apafi din Mălâncrav (Malmkrog, Almakerék în Transilvania) ... 253

Hegyi Géza — Kátó László erdélyi prépost származása, pályafutása és végrendelete ... 267

Jakó Klára — A branyicskai kastély építtetője, a főispán és portai követ Szalánczy László ... 285

Jánó Mihály — Magyar szentek képei Jacques Callot 1636-ban kiadott metszetgyűjteményében ... 305

Karácsony István — A nemzeti térhódítás építészeti stratégiái Marosvásárhely urbánus környezetében. A marosvásárhelyi egykori vármegyeháza homlokzatváltozatairól ... 313

Király Péter — A fejedelmi udvarral kapcsolatos zenetörténeti adalékok Kolozsvár város számadásaiban ... 331

Kiss Erika — Bethlen Gábor lakodalmi asztalánál ... 339

Kiss Lóránd — A magyarbükkösi Kemény-udvarház falfestményei ... 357

Kovács Zsolt — „Imago Sacelli". Loyolai Szent Ignác 18. századi erdélyi tiszteletének egy ritka képi emléke ... 367

Kovács Kiss Gyöngy — A történész mestersége ... 383

Lővei Pál — Építészek önreprezentációja: címerek, szerszámok, portrék, tervrajzok ... 391

Lupescu Makó Mária — A gyulafehérvári domonkos kolostor és szerzetesei ... 409

Mihály Ferenc — A bánffyhunyadi református templom festett faberendezése ... 429

Mihály Melinda — Mechl Lutsch kolozsvári ötvös háza. Adatok egy kora újkori reneszánsz lakóház történetéhez ... 451

MIKÓ ÁRPÁD — Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem címereslevelei ... 469

MONOK ISTVÁN — Lakatos István olvasmányai – a vágyott *eruditio* a székelyföldi katolikus papok számára a 18. század első felében ... 493

MUCKENHAUPT ERZSÉBET — Adalékok a magyar reneszánsz könyvkötőművészet történetéhez. Ludolphus de Saxonia *Vita Jesu Christi* című, Lyonban 1510-ben kiadott művének reneszánsz kötése és possessorai, Csíksomlyón ... 509

ORBÁN JÁNOS — Damokos Antal házáról és a kiegyezés éveinek marosvásárhelyi építészetéről ... 521

P. KOVÁCS KLÁRA — Erdély „legfranciásabb" kastélya? A küküllővári Bethlen–Haller-kastély ... 541

PAKÓ LÁSZLÓ — Mérgezés vagy orvoslás? Feleséggyilkossági vád 1572-ben Kolozsváron ... 561

PÁL EMESE — Szabadsággyakorlatok. A csíkszeredai *Cantata profana* kerámiamozaik (1967) ... 573

PÁL JUDIT — „A kőművesekre jó idők járnak". A főispáni lakás kérdése az 1905–1906. évi belpolitikai válság idején ... 589

MARIUS PORUMB — Prof. univ. dr. András Kovács. Cercetător al patrimoniului cultural transilvan, eminent dascăl şi istoric de artă ... 601

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES — „Ob pietatem soli". Megyericsei János tanúságtévő római köveiről ... 607

RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ — A kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály főtéri háza ... 619

NICOLAE SABĂU — „Sok szíves üdvözlettel régi barátod…". Legăturile prieteneşti ale lui Coriolan Petranu cu istorici maghiari ... 629

SARKADI NAGY EMESE — „Részleteiben finom, arányaiban monumentális". Az alistáli Madonna-szobor művészettörténeti összefüggései és a pozsonyi prépost régi oltára ... 643

SARKADI MÁRTON — Az alvinci református templom a 17. században ... 659

SIPOS GÁBOR — A bacai református templom lebontása ... 671

Sisa József — A londoni Parlament és a budapesti Országház – két épület párhuzamai ... 681

Szász Anikó — Szászrégen mezőváros 1540–1600 között ... 693

Szőcs Péter Levente — „… ligaturaque munitum”. A nagybányai Szent István-templom régészeti feltárása során előkerült könyvveretek ... 707

T. Szabó Csilla–András Zselyke — „Ha sólymot szolgálhat, bagolynak nem udvarol”. „Állati” szólások az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*ban ... 721

Takács Imre — Régiók a középkori Magyarország művészetében a román kori épületszobrászat tükrében ... 741

Terdik Szilveszter — Adatok Szent Aja magyarországi és erdélyi kultuszához ... 755

Vlad Ţoca — Câteva consideraţii pe marginea cursurilor şapirografiate ale lui Coriolan Petranu ... 775

Weisz Attila — Rekesztőfal és felolvasókarzat Ótordán ... 785

Ziegler Ágnes–Frank-Thomas Ziegler — „Item kaufe ich ihm 2 Bücher papier d. 48”. A nagyszebeni *MS 311*-mintakönyv ... 805

Kovács András közleményei ... 821

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

1859
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

ISBN 978-606-739-197-8
9 786067 391978